

СОЦИОКУЛТУРНИ ЕФЕКТИ ОТ СВИВАНЕТО НА ТИРАЖИТЕ НА ПЕЧАТНИТЕ МЕДИИ

ПАНАЙОТ СТЕФАНОВ

Факултет по журналистика и масова комуникация
panajots@uni-sofia.bg

Panayot Stefanov. Socio-cultural effects of shrinking circulations of print media

Abstract: The article "Socio-cultural effects of shrinking circulations of print media" with author Panayot Stefanov researches the socio-cultural effects of the transition of the public from traditional to new media in the conditions of the digital turn. The main hypothesis of the text is that the outflow from the press and the growing consumption of internet are two interrelated but not necessarily reciprocal processes. Through a comparative analysis between two mirror national media landscapes – of Finland and Bulgaria – and a comparison with the culture and reading habits, the report substantiates the dependence between the quality of the media and political indicators in the two countries and in the modern information society in general.

Keywords: print media, press, circulation, reading, attention, democracy

Увод

Комуникационните науки често разглеждат увеличаващия се достъп до интернет и свиването на тиражите на пресата като логична закономерност. На това убеждение почива и аксиомата, че колкото по-висока е пенетрацията на интернет, толкова по-ниско е потреблението на печатни медии. Цел на настоящия доклад е да провери дали социокултурните ефекти от двата процеса съвпадат и доколко промяната в информационните навици има отражение върху степента на разбиране на новините, а оттам и върху качеството на демокрацията.

1. Четене с разбиране

Придобилият известност документ като Декларацията от Ставангер¹ от 2019 г. прави важни констатации относно бъдещето на четенето в цифровата ера. Декларацията стъпва на мета-проучване на 54 изследвания с над 170 000 участници в периода 2014-2018 г. и обединява дългогодишните усилия на учени и изследователи от полето на четенето, книгоиздаването и грамотността в цяла Европа. Документът дефинира процеса на четене като „текстова комуникация“, в която е важно да се разграничават двата основни типа текст – информационен и разказвателен. Три от основните изводи:

- Разбирането на дълъг информационен текст е по-ефективно при четене на хартия, отколкото от екрани, особено когато читателят е под напрежение. Не са наблюдавани разлики при възприемането на разказвателни текстове;
- Читателите са по-склонни да са свръхуверени в своите способности за разбиране при цифровото четене, отколкото при четенето на печатни издания, особено когато са под натиска на времето. Това води до повече плъзгане по повърхността, до по-малка концентрация върху съдържанието на четения материал, където прескачането на части от текста е стандартният режим на четене;
- Противно на очакванията за поведението на „дигиталните туземци“, ефектите на непълноценност на екрана в сравнение с тези на хартията се увеличават, вместо да намаляват с течение на времето, независимо от възрастовата група и от предишния опит в цифрова среда.

Сред препоръките в Декларацията е усиляването на обучението по „вгълбено четене“ (deep reading) или още внимателно, задълбочено, търпеливо четене. В контекста на дългите информационни текстове и медийни формати се легитимира понятието „дълго четене“ (long reading)², което разкрива нови хоризонти в борбата с дезинформацията онлайн. В „дълготото четене“ изследователи виждат спасение за читателите, които искат да се предпазят от информационното замърсяване, или са уморени от живеенето на бързи обороти³. Завръщането към дългите форми учените отдават на следните причини:

---

¹ Еволюция на четенето в ерата на цифровизацията (E-READ). COST E-READ: ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ СТАВАНГЕР, 2018= [cited 21 November 2022]. Available from: https://ereadcost.eu/wp-content/uploads/2019/12/Stavanger_Declaration_BG.pdf

² Пак там.

³ TSVETKOVA, Milena. The revival of long reading: A new multimodal narrative format. [online]. Zenodo.org, 2018= [cited 21 November 2022]. Postmodernism problems, 2018, Vol. 8, No 2, pp. 246 – 275. Available at: <https://zenodo.org/record/1403939>

- Краткостта е в противоречие с пътя на интелектуалното израстване. В информационната ера е на практика невъзможно човек да обмисли категорично дадена идея. Задълбочените подходи са непрестанно прекъсвани от нови фрагменти информация (Ериксен 2001: 5)⁴. В този смисъл, стремежът към кратките форми е риск от безпорядъчност и инфантилност, които замъгляват преценката ни при вземането на важни решения в условията на сложен социален контекст.
- Скоростта е в противоречие с природата на четене. В 21. век бързината е основна мярка за ефективност, а ускорението в комуникациите – най-модерният фетиш. Човешките възможности обаче са ограничени. Умът възприема всички сигнали, но е способен да обработи само по-силните. В ситуация на повишена интензивност на информационния поток намалява чувствителността ни към по-слабите сигнали и мозъкът ни получава ограничено разнообразие от тясно приети съобщения, според тяхната „сила“ или „шум“.
- Човешкото внимание е новата твърда валута. Вниманието става по-ценен ресурс от парите (парите са продукт на вниманието, не обратното). Следователно обменът в системата на медийното четене вече е обмен на „внимание срещу внимание“. Тъкмо атрактивността се превръща в сериозен капитал и най-ценен актив на longread технологията. С негова подкрепа качествената журналистика се връща в светлина на прожекторите.

Въпреки, че към „дългото четене“ все още се подхожда като към експеримент и нишата не е дотам усвоена от пазара, прогнозите са, че будният читател ще преоткрие този тип съдържание в онлайн среда. Процесът зависи пряко от промени в медийния консюмеризъм и на фактическа психо-когнитивна пренастройка на читателите, която изисква време, информационна хигиена и осъзната необходимост от медийна диета⁵.

2. Две огледални медийни истории

Медиите реализират едно от основните ни човешки права – правото на информация, ключово за участието ни в обществените и политически процеси. Информацията ражда демокрация⁶. Повечето интернет означава по-малко

⁴ Цит. по: Пак там.

⁵ Пак там.

⁶ КОВАЧ, Роузънстийл et al: Елементите на журналистиката. София: Слънце, 2007, с. 17

(или никаква) преса, но по-малкото медии означават отслабване на участието ни в обществото и са предпоставка за гражданско обезвластяване (справка – тоталитарните системи). В този смисъл, въпросът „има ли демокрация след хартията“ не е само мелодраматичен изблик на печатни ентусиасти.

2.1. Финландия

Внимателният прочит на годишния доклад на Института за изследване на журналистиката “Ройтерс“ към университета в Оксфорд (Digital News Report) ни провокират да обърнем по-специално внимание на Финландия. Страна, която исторически може да се похвали със силна вестникарска традиция, и която е абсолютен отличник по свобода на медиите (с десет първи места в класацията на “Репортери без граници“ в периода 2002-2022). Имаме ли обаче основание да търсим закономерности тук? Няколко красноречиви факта от доклада за 2022 г. дават храна за размисъл:

- Финландското общество демонстрира най-засилен интерес към новинарско съдържание в света, като по време на ковид пандемията интересът на публиката дори се увеличава – от 64% през 2015 до 67% през 2022 г. В страната се наблюдават най-стабилните стойности по този показател през годините.
- Най-високо доверие в медиите е регистрирано във Финландия – 69% посочват, че вярват на повечето новини през по-голямата част от времето. В контраст с останалите държави, и успоредно със засиления интерес към новините, по време на ковид пандемията се увеличава и доверието в медиите.
- По отношение на навиците в онлайн среда – 85% от финландците предпочитат предимно да четат новините си пред това да ги гледат или слушат, по което отново са световни първенци⁷.

Данните потвърждават максимата, че колкото по-демократично е едно общество, толкова повече новини и информация се стреми да получи⁸. Още няколко щриха в подкрепа на твърдението: През 2011 г., когато „Евростат“ за последно измерва четенето на вестници на глава от населението, 85,9% от гражданите на Финландия споделят, че са чели вестници всеки ден в последните 12 месеца⁹. За изследвания период финландците са първи и по брой

⁷ Digital News Report 2022. Reuters Institute, [online], 2022, [cited 21 November 2022] Available from: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022>

⁸ КОВАЧ, Роузънстийл et al: Елементите на журналистиката. София: Слънце, 2007, с. 17

⁹ Persons reading newspapers in the last 12 months by age. Eurostat. [online], 2012, [cited 21 November 2022]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/cult_pcs_nwa/default/map?lang=en

прочетени книги в ЕС като близо $\frac{1}{4}$ от тях са прочели над 10 заглавия¹⁰. Същата година страната за пореден път е с най-висок индекс на медийна свобода. Данни от 2015 г. показват, че средно 1,5 млн. вестници се доставят ежедневно до домовете на финландците на абонаментен принцип¹¹. При население от 5,5 млн. числата свидетелстват за изключителната популярност на услугата в страната – при средно 2,77 души на домакинство¹² математиката показва, че за над половината от финландците сутринта започва с новини на хартия. През 2022 г. потреблението на вестници там запазва високото си равнище, но се понижава повече или по-малко в съзвучие с глобалната тенденция – тиражите се топят, но с по-бавни темпове от тези на други медийни пазари. Това обаче няма общо с недостатъчна пенетрация на интернет – тя е една от най-високите в света (94%). На какво тогава се дължи лоялността на финландците към писаното слово? И има ли общо то с постиженията на Хелзинки в други класации?

80,9% от гражданите на Финландия имат доверие в националното си правителство¹³ (на върха на класацията са още Швейцария (84,6%), Норвегия (82,9%), Нидерландия (78,1%), при които исторически също се наблюдава високо потребление на преса). В обществата, в които качеството и свободата на медиите са основни демократични ценности се регистрират и най-ниски нива на корупция (Финландия е №1 и тук¹⁴). Списъкът с престижни класации, оглавявани от скандинавската държава, е дълъг и ни дава основание да мислим, че не става дума за случайни процеси – силният печат означава силна демокрация.

Устойчивата читателска традиция във Финландия (вкл. и в онлайн среда днес) е предпоставка за пълноценното разбиране на новините, които от своя страна работят за прозрачността, доверието в институциите, цялостното усещане за справедливост. Феноменът Финландия е това, което имаме предвид, когато говорим за развити демокрации и което по учебник можем да наречем

¹⁰ Persons reading books in the last 12 months by sex and age. Eurostat. [online], 2012, [cited 21 November 2022]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/cult_pcs_bka/default/map?lang=en

¹¹ LEHTISAARI, Grönlund et al. Online activities of Finnish newspapers in the changing media business environment, Austral Comunicación. Volume 4., S. I. 2015, p. 127-152.

¹² Average number of people per family in Finland in selected years from 1960 to 2020. Statista. [online], 2020, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.statista.com/statistics/1101636/average-family-size-in-finland/>

¹³ Trust in government (indicator). Organisation for Economic Co-operation and Development. [online], 2021, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://data.oecd.org/gga/trust-in-government.htm>

¹⁴ Corruption Perception Index. Transparency International. [online], 2021, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/>

„медийна демокрация“ – власт на гражданите чрез медиите върху властта, а не власт на медиите над хората¹⁵.

2.2. България

От друга страна, обратното също е вярно – слабите медии предпоставят слаба демокрация – и българският случай го потвърждава. Пресата след 10 ноември у нас се демократизира, но подчинена на пазарната действителност, тя се превърна в разменна монета на политици и олигарси, за което свидетелства и високата медийна концентрация на съдържанието и неясната собственост. Незащитени от свой закон и в отсъствието на независим регулатор, каквато е ситуацията при електронните медии, вестниците и списанията се оказват най-уязвими в медийния микс, което резултира в качествени дефицити, в загуба на рекламодатели и публика.

Съпоставка с данните за Финландия показва, че у нас доверието в медиите е едва 35% или двойно по-ниско. Само скромнен дял от 15% от сънародниците ни смятат, че медиите са свободни от политическо влияние, при 50% във Финландия. В същото време пенетрацията на интернет в България е 67%, като по този показател страната ни заема последно място в Европейския съюз. Парадоксалната ситуация на агонизираща преса в условията на сравнително нисък достъп до интернет говори за общество без особен интерес към новините и слаба ангажираност с обществено-политическите въпроси. Диагнозата се потвърждава и от традиционно скромната избирателна активност в страната и от устойчивия скепсис към демокрацията¹⁶.

Обвързаността на тези процеси с четенето можем да проверим през резултатите на скорошен доклад¹⁷, който откроява следните причинно-следствени връзки:

- В свободното им време водещо място за българите продължава да заема гледането на телевизия (69.5%). Този дял обаче намалява с 15 до 20 процентни пункта в сравнение с 2016 г., като при най-младите поколения спадът е с над 30 пункта. В резултат от тази динамика телевизионният екран е детрониран от пиедестала на основно занимание за 80% от младите хора (между 18 и 30 г.),

¹⁵ ЛЮЗАНОВ, Георги. Журналистическия дискурс. В: Юбилеен сборник 20 години Катедра Европейистика. (Ред. проф. Нели Огнянова). София: Софийски университет „Климент Охридски“ Катедра Европейистика, 2019, с. 376

¹⁶ Гласът на хората. Галъп интернешънъл. [online], 2022, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.gallup-international.bg/45995/elections-around-the-world-are-considered-free-and-fair/>

¹⁷ Национално-представително проучване „Българинът и четенето“. Алфа Рисърч. [online], 2021, [cited 21 November 2022], Available from: <https://www.abk.bg/attachments/download/768>

изместен от общуването им чрез социалните мрежи и активности в интернет.

- Интернет пространството оказва изключително силно влияние върху източниците, формите и вида на четените текстове. (...) Като бариера пред четенето за 23% от анкетираните е изведен стремежът да се четат все по-кратки текстове, съобщения, имейли и други, вместо цялостни литературни произведения. Последният аргумент е изразен в много по-голяма степен от учащите, за които визуалното съдържание все по-често измества текстовото, а ежедневната комуникация с връстници протича чрез приложения за чатове.
- При четящите трябва да се отбележи спадът в предпочитанията да се чете на хартиен носител – 67% през 2014 г. срещу 52% през 2021 г. – и респективно ръстът при електронните начини на четене (компютър, смартфон, таблет, четец, аудио книги) – от 36.7% на 46.8%. Наред с намаляването на интереса към четенето на класическия книжен носител, се отчита и още една тревожна тенденция – увеличаването на дела на хората, които декларират за себе си, че „почти не четат“ – от 19.9% през 2014 г. на 26.2% през 2021 г.

Отнесени към печатната периодика и изводите от Декларацията от Ставангер, можем да интерпретираме тези тенденции по следния начин: кратките форми невинаги са в състояние на обясняват сложни теми; демонстративният отказ от четене на все по-големи групи създава непреодолими пропасти в обществото. Макар и с известна условност, подобно предположение споделят и авторите на доклада: „Фактът, че придобиването на информация в интернет бързо се разпространява сред голяма част от хората с по-ниско образование и респективно, по-слабо развито критическо мислене и навици за селектиране на информация, допринася за масираното разпространение на дезинформация, фалшиви новини и манипулативни твърдения. (...) Може да се каже, че интернет е по-слабо елитарен и по-демократичен от класическото четене като достъп, но едновременно с това допринася за подриването на демокрацията с бързото разпространение и влияние на фалшиви новини.“

3. Заключение: в капана на ниския тираж и ниското внимание

Свиването на тиражите на пресата и увеличаващия се достъп до интернет са взаимосвързани процеси, но социокултурните ефекти от тях не са универсални, проявяват се в различни амплитуди и силно зависят от местния контекст. Така например в общество със солидно изградени навици за кла-

сическо четене на хартия в по-голяма степен е възможно да се детерминира качествено възприятие на информация и в цифровата ера. Иначе казано: „само квалифицираният читател може да стане квалифициран и компетентен онлайн потребител“¹⁸.

Подобна характеристика разкрива и изследването „Читателски практики в България“, според което за „четящата класа“ (между 13-15%) четенето на хартия и цифровото четене не само не си пречат или конкурират, а взаимно се допълват¹⁹. Същото изследване отчита и корелация между активното четене и гражданското участие в социални и благотворителни каузи, която е невалидна само по отношение на електоралната активност, където нечетящите рязко стават по-активни.

Видно от двата противоположни сценария във Финландия и България, технологичният напредък и богатото разнообразие от нови медийни канали не означават непременно реципрочно отслабване на влиянието на хартиената преса, но развитието им е обратнопропорционално на способността ни да се концентрираме и обработваме сложни теми в дискурс. В този смисъл, съкращаването на тиражите на печатните медии е относимо със съкращаването на прага на човешкото внимание – колкото по-малко и разфокусирано е то, толкова по-уязвими сме информационно.

Желанието да предложим опростен модел на изводите дотук ни изкушава да подчертаем връзката между отсъствието на силна преса и актуални предизвикателства пред демократичните общества, свързани със слабо гражданско участие, ниско доверие в институциите, лошо качество на живот и т.н.

Всяка криза обаче е и възможност – ако хартиените медии обърнат перспективата и заработят за повече и по-концентрирано внимание, може би тиражите им ще ги последват. Това, разбира се, е само оптимистична прогноза за бъдещето на съвременния човек, фрустриран от алтернативни факти и фалшиви новини, в търсене на безопасна информационна среда, каквато четенето на качествена преса може да предложи.

---

¹⁸ ЦВЕТКОВА, Милена. Информационна култура :// Името на четенето. София: Университетско издателство „Климент Охридски“, 2009, с. 215

¹⁹ КЪОСЕВ, Александър, Моника ВАКАРЕЛОВА. За състоянието на четенето в България. Информационен портал за неправителствените организации в България [online]. 2022 [cited 19 април 2023], Available from: <https://www.ngobg.info/bg/news/127594-за-състоянието-на-четенето-в-българия>

БИБЛИОГРАФИЯ

- ЕВОЛЮЦИЯ на четенето в ерата на цифровизацията (E-READ). COST E-READ: ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ СТАВАНГЕР, 2018= [cited 21 November 2022]. Available from: https://ereadcost.eu/wp-content/uploads/2019/12/Stavanger_Declaration_BG.pdf
- КОВАЧ, Роузънстийл et al: Елементите на журналистиката. София: Слънце, 2007, с. 17
- КЪОСЕВ, Александър, Моника ВАКАРЕЛОВА. За състоянието на четенето в България. Информационен портал за неправителствените организации в България [online]. 2022 [cited 19 април 2023], Available from: <https://www.ngobg.info/bg/news/127594-за-състоянието-на-четенето-в-българия>
- ЛОЗАНОВ, Георги. Журналистическия дискурс. В: Юбилеен сборник 20 години Катедра Европейистика. (Ред. проф. Нели Огнянова). София: Софийски университет „Климент Охридски“ Катедра Европейистика, 2019, с. 376
- Национално-представително проучване „Българинът и четенето“. Алфа Рисърч. [online], 2021, [cited 21 November 2022], Available from: <https://www.abk.bg/attachments/download/768>
- Гласът на хората. Галъп интернешънъл. [online], 2022, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.gallup-international.bg/45995/elections-around-the-world-are-considered-free-and-fair/>
- ЦВЕТКОВА, Милена. Информационна култура :// Името на четенето. София: Университетско издателство „Климент Охридски“, 2009, с.
- Average number of people per family in Finland in selected years from 1960 to 2020. Statista. [online], 2020, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.statista.com/statistics/1101636/average-family-size-in-finland/>
- Corruption Perception Index. Transparency International. [online], 2021, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/>
- Digital News Report 2022. Reuters Institute, [online], 2022, [cited 21 November 2022] Available from: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022>
- LEHTISAARI, Grönlund et al. Online activities of Finnish newspapers in the changing media business environment, Austral Comunicación. Volume 4., S. I. 2015, p. 127-152.
- Persons reading books in the last 12 months by sex and age. Eurostat. [online], 2012, [cited 21 November 2022]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/cult_pcs_bka/default/map?lang=en
- Persons reading newspapers in the last 12 months by age. Eurostat. [online], 2012, [cited 21 November 2022]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/cult_pcs_nwa/default/map?lang=en
- Trust in government (indicator). Organisation for Economic Co-operation and Development. [online], 2021, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://data.oecd.org/gga/trust-in-government.htm>
- TSVETKOVA, Milena. The revival of long reading: A new multimodal narrative format. [online]. Zenodo.org, 2018= [cited 21 November 2022]. Postmodernism problems, 2018, Vol. 8, No 2, pp. 246 – 275. Available at: <https://zenodo.org/record/1403939>

References: transliteration

- Evolutsiya na cheteneto v erata na tsifrovizatsiyata (E-READ). COST E-READ: DEKLARATSIYA OT STAVANGER, 2018= [cited 21 November 2022]. Available from: https://ereadcost.eu/wp-content/uploads/2019/12/Stavanger_Declaration_BG.pdf
- KOVACH, Rouzanskiy et al: Elementite na zhurnalistikata. Sofiya: Slantse, 2007, s. 17
- KYOSEV, Aleksandar, Monika VAKARELOVA. Za sastoyaniето na cheteneto v Balgariya. Informatsionen portal za nepravitelstvenite organizatsii v Balgariya [online]. 2022 [cited 19 april 2023], Available from: <https://www.ngobg.info/bg/news/127594-za-sastoyaniето-na-cheteneto-v-balgariya>

- LOZANOV, Georgi. Zhurnalisticheskiya diskurs. V: Yubileen sbornik 20 godini Katedra Evropeistika. (Red. prof. Neli Ognyanova). Sofiya: Sofiyski universitet "Kliment Ohridski" Katedra Evropeistika, 2019, s. 376
- Natsionalno-predstavitelno prouchvane "Balgariyat i cheteneto". Alfa Risarch. [online], 2021, [cited 21 November 2022], Available from: <https://www.abk.bg/attachments/download/768>
- Glasat na horata. Galap interneshanal. [online], 2022, [cited 21 November 2022]. Available from: <https://www.gallup-international.bg/45995/elections-around-the-world-are-considered-free-and-fair/>
- TSVETKOVA, Milena. Informatsionna kultura :// Imeto na cheteneto. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo "Kliment Ohridski", 2009, s.